

RUŠEVINE HRELJINA I UTVRĐENI DVORCI U KRALJEVICI

Sjeverozapadno od Senja nema uz obalu ni većih naselja ni značajnijih utvrda sve do Novog Vinodolskog koji se nalazi na početku plodnog Vinodola i koji je njegovo tradicionalno središte. Osim tog gradića koji se razvio oko frankopanskog kaštela, na obali se u blizini stare antičke ceste za Senj nalaze ostaci kasnoantičke utvrde Lopar te visoko u brdu ostaci stare utvrde Ledenice. Između Novoga Vinodolskog i Rijeke nalazi se mnogo utvrda i utvrđenih gradova, vjerojatno stoga što se uz more pruža niz isprekidanih plodnih dolina. U vinodolskoj dolini utvrđena su naselja Bribir, Grižane i Drivenik, a dolina je "pregrađena" sedlom kod Križišća. Od tog se mjesta dolina spušta sve do Bakarca, a i sam je Bakarski zaljev, inače najveći u sjevernom Hrvatskom primorju, zapravo potopljeni dio toga dolinskog niza. Niz se nastavlja iznad Bakara i završava u Dragi ispod Trsata. Taj se dolinski niz na tri mjesta otvara prema moru: kod Crikvenice,

HRELJIN RUINS AND FORTIFIED CASTLES IN KRALJEVICA

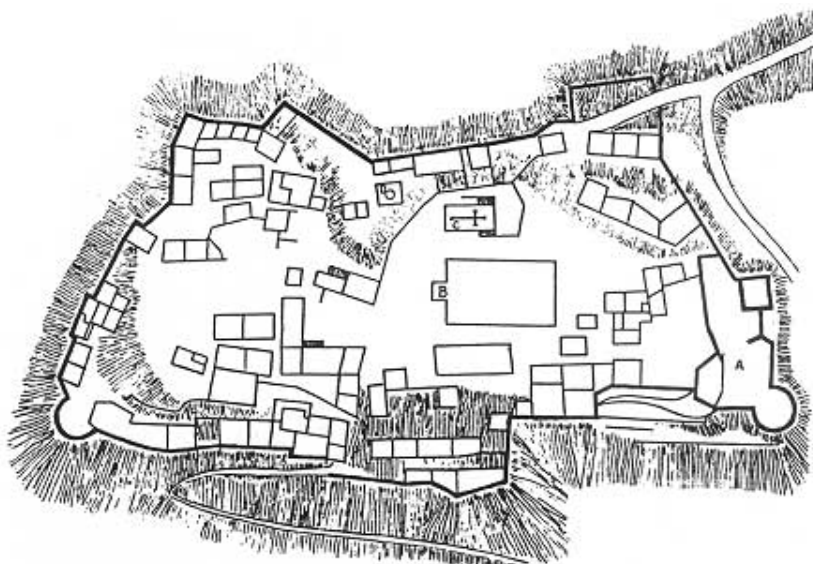
Hreljin is an old town situated above Bakarac and Kraljevica, which used to be Hreljin's fishing and trade ports. It was owned first by Frankopan family and later on by Zrinski family. It stands on a very steep hill and it used to be surrounded by walls, which were additionally strengthened with several strong towers and fortalices. Hreljin was abandoned after construction of the Caroline's road when its residents moved and settled along this road. The castle is now completely ruined. In the 17th century, two fortifications, the new castle and the old castle, were built in Kraljevica. They were the main axes of development of the known Austrian port. After suppression of the Zrinski-Frankopan rebellion, all properties of these two families were seized, and the castles were fully devastated and robbed. The Kraljevica's significance as a sea port and a known shipyard began to fade after construction of the Zagreb Rijeka railway line. Today this town is focusing on tourism and is trying to use these fortifications, new castle in particular, as tourist attractions.

kod Kraljevice i kod Martinšćice. Sva su naselja na tom području nastala oko utvrda, a najveći je bio grad i luka Bakar koji se sakrio u dnu eliptičnog zaljeva.

Ipak najpoznatija i u prošlosti najveća utvrda bijaše grad Hreljin, smješten 5 km istočno od Bakra iznad Ba-

karca i Kraljevice. Taj utvrđeni gradić povjesničari ubrajaju među sedam liburnijskih gradova koji su postojali još u rimskim vremenima. Postoji čak legenda da ga je osnovao Herkul (Hrelja bi bio naš oblik njegova imena) koji je iz daleke Grčke stigao u ove krajeve. Oko Hreljina ima ostataka rimskih naseobina, što dokazuju miljokazi blizu Bakarca i novci u blizini Plase, a grad je od kralja Andrije II. 1223. dobio Vid, knez krčki, zajedno s cijelom vinodolskom župom. Hreljin je ostao u vlasti kasnijih knezova Frankopana gotovo četiri stoljeća, a u njemu su oni često i stolovali. Tako je poznato da je 1440. u Hreljinu knez Ivan Frankopan izdao glagoljsku listinu kojom je obdario nekim posjedima pavlinski crikvenički samostan Sv. Marije. Valja dodati da se i jedan dio biskupskog kaptola nakon propasti biskupije u Modrušu nastanio u Hreljinu.

Do 1449. držali su knezovi Frankopani grad Hreljin i ostala imanja zajednički. No te su se godine sastali na Modrušu sinovi pokojnoga bana Nikole i Juraj sin Hanža Frankopana te su među sobom podijelili imanja.

Tloris hreljinskih ruševina iz 19. stoljeća (A - kaštel, B - toranj s crkvom, C - crkvice, D - cisterna)

Detalj hreljinskih ruševina

Knez Ivan Frankopan dobio je Hreljin, Bužane te dio Senja i Krka, ali petnaestak godina kasnije cijelim vinodolskim krajem, zajedno s Modrušom, Grobnikom, Ozljem, Dubovcem, Ribnikom i Zvečajem, vlada Stjepan Frankopan i sin mu Bernardin, što im posebnom darovnicom potvrđuje i kralj Matija. Nakon smrti kneza Bernardina naslijedio je Hreljin i ostala imanja unuk Stjepan, nazvan Ozaljskim, zajedno sa sestrom Katarinom koja se udala za slavnog Nikolu Šubića Zrinskoga. Godine 1544. sastavljen je između Stjepana Frankopana Ozaljskog i Nikole Zrinskog ugovor o međusobnom naslje-

Sačuvana kapelica Sv. Marije

đivanju i zajedničkoj borbi protiv Turaka. Kako je Stjepan 1577. umro bez nasljednika, svi su posjedi Frankopana Ozaljskih, pa time i Hreljin, prešli u ruke knezova Zrinskih.

Hreljin je bio u 16. stoljeću važan u obrani Istre i Kranjske od Turaka, što se vidi iz izvještaja generala Ivana Lenkovića 1563. godine gdje se posebno ističe kako knez Zrinski mora grad Hreljin uzdržavati i čuvati.

Nakon urote Zrinsko-Frankopanske, pljenidbena je komisija posjetila 1670. i grad Hreljin. Iz zapisnika se vidi da je hreljinska gospoštija imala 180 kmetova, a dohodak je godišnje iznosio 200 forinti, od čega 24 od ovaca i 10 od veće stoke. Godišnji je dobitak bio i 200 kablova vina. Kmetovi i građani (oppidani) bili su još dužni obrađivati sve gradske vinograde te služiti vojsku u slučaju potrebe.

Polovica je dobara pogubljenog Petra Zrinskog pripala njegovu nećaku Adamu, sinu u lovu stradalog hrvatsko-dalmatinsko-slavonskog bana Nikole, i to je bio posljednji Zrinski koji je vladao Hreljinom i bilo kojim drugim posjedom. Pošto je Adam (inače autor rukopisnog djela *Fortificatio militaris*) ubijen hicem u leđa u austrijsko-turskom ratu 1691. kod

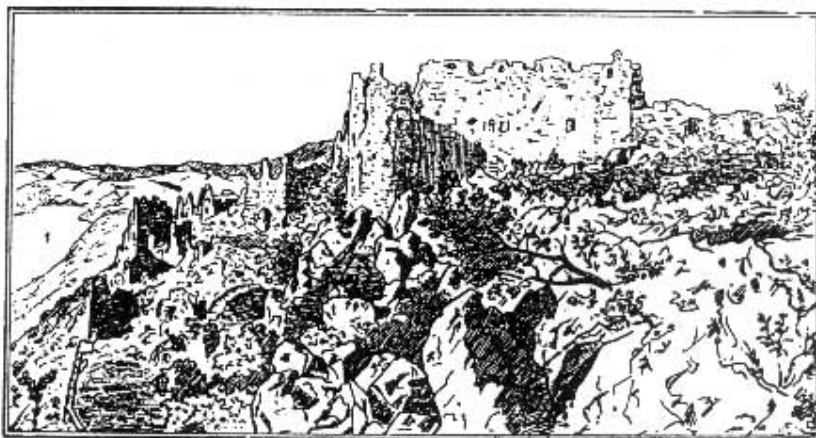
Slankamena, njegova se udovica Marija Katarina (rođ. Lamberg) odrekla svih posjeda. Imanja su Zrinskih tako pripala ugarskoj Komori, a odmah potom, od 1692., austrijskoj koja je od tada vladala i Hreljinom.

Kada je 1778. Bakar proglašen slobodnim kraljevskim gradom, u njegovo je područje uključen i Hreljin, zapravo cijeli prostor od Trsata do Kraljevice. Pošto je 1728. dovršena Karolinska cesta, prva cesta između panonskih i sjevernojadranskih predjela, koja je povezivala Karlovac, Vrbovsko, Ravnu Goru, Fužine, Zlobin, Rijeku, Bakar i Kraljevicu, započeli su se preseljavati stanovnici Hreljina u obližnje naselje Pikat (Piket) na samoj cesti, zapravo današnji Hreljin. U novom je naselju sagrađena nova barokna crkva Sv. Jurja u koju se 1794. preselio župnik i crkvena riznica pa je stari grad Hreljin potpuno opustio i prepušten svojoj žalosnoj sudbini.

Cesta koja se iz Križišća penje prema Hreljinu prolazi točno ispod staroga grada koji se smjestio na strmoj kamenoj glavici. On se nadvio nad svim putovima što vode iz Gorskog kotara na more i iz Bakarskog zaljeva prema Vinodolu. Vjerovalo se da

Ostaci hreljinskog kaštela

Crtež razvaline hreljinskog kaštela (iz djela: *Der Golf von Buccari - Porto Ré*)

je pogled s razvalina starog Hreljina bio jedan od najljepših u cijeloj Hrvatskoj jer se otvarao prema Bakarskom zaljevu i Kraljevici, ali i prema otocima Krku, Cresu i Lošinju. Taj pogled toliko je opčinio austrijskog nadvojvodu i putopisca Ludovika Salvatora da je u krajem 19. stoljeća njegovu opisu i cijelom kraju posvetio posebnu knjigu: *Der Golf von Buccari - Porto Ré*. Okolni stanovnici ruševine grada nazivaju Gradinom, a brijeg na kojem se prostire visok je 321 m i izdaleka podsjeća na golemu piramidu. To je kameniti brijeg okružen pećinama, a prema moru se spušta duboka kamena udolina.

Ruševine su skup obrambenim zidom okruženih većih i manjih zgrada, razmještenih bez ikakva vidljiva reda, koje su sve ruševine bez krovova i podova, a po zidovima i između njih niče trava i svakojako raslinje. Ukupno ima gotovo pedesetak zgrada. U tlocrtu je to izduženo naselje položeno u smjeru od sjeveroistoka i u dužini od oko 150 m. Vanjski su zidovi nepravilni i krivudajući prate konfiguraciju terena, a na sjeverozapadnom i jugozapadnom dijelu imaju po jednu okruglu kulu. Najbolje je sačuvana jugozapadna kula s debelim zidovima na koju se nastavlja oveća zgrada s uskim prozorima. To je negdašnji hreljinski kaštel, najčvršća i najstarija utvrda cijelog naselja.

U njemu su, kako je to lijepo zapisao Emilij Laszowski početkom 20.

Pogled na Kraljevicu (novi dvorac lijevo gore, stari dvorac desno dolje)

stoljeća, "često stolovali Frankopani, a danas po njem plaze gušterići i zmije".

Kuće se gradskih stanovnika s unutarnje strane često naslanjaju na gradske zidine. U sredini naselja stajala je crkva Sv. Jurja s prizidanim zvonikom koja je u početku bila jednobrodna, a kasnije je, tijekom 16. i 17. stoljeća, proširena na tri broda. U blizini je i natkrita kapela Sv. Marije koja je podignuta 1699. na mjestu kapele Sv. Stjepana kojoj je pripadala skulpturalno ukrašena kustodija koja se danas čuva u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu. U blizini kapelice nalazi se i krunište cisterne. Nedavno smo posjetili ruševine Hreljina, ali nažalost zbog kiše i izmaglice nismo mogli uživati u lijepim vidicima. Za posjeta smo uočili da

se obnavlja zvonik crkve, čije je krunište oštećeno udarom groma prije više od jednog stoljeća. Crkveni je toranj uostalom i danas najuočljivija građevina hreljinskih ruševina.

Kraljevica je smještena zapadno od starog grada Hreljina na jugoistočnom ulazu u Bakarski zaljev i bila je, baš poput Bakarca, trgovačka i ribarska luka Hreljina. Iako se u turističkim publikacijama navodi da se Kraljevica spominje prvi put u 13. stoljeću (kao mjesto gdje se 1242. sklonio hrvatsko-ugarski kralj Bela IV. u bijegu pred Mongolima), Kraljevica je jedno od mlađih primorskih naselja i osnovana je vjerojatno u 15. stoljeću. Prvi put se spominje pod imenom *Portus Regius* u dokumentima iz 1525. godine i tada je u vlasništvu kneza Bernardina Frankopana, a kasnije je (od 1544.), kao i Hreljin, u vlasništvu Zrinskih. Oni su ovdje izgradili stari i novi dvorac. Nije isključeno da je i prije toga Kraljevica služila i kao luka i skladište drva, posebno za izvoz drva u Veneciju. Petar Zrinski izgradio je u njoj luku, a do tog je vremena, vjerojatno, bila malo ribarsko naselje, jedno od važnijih središta za lov na tunu. Promet je u luci morao biti vrlo živ

Detalj starog dvorca u Kraljevici sa zvonikom

Malo dvorište starog dvorca

jer je novljanski urbar iz 1653. propisivao da kapetani toga grada ne smiju niti kupovati niti prodavati robu skuplje nego što je u Bakarcu, Bakru i Kraljevici. Ovaj je grad Zrinskima bio uporište za gospodarsku i vojnu djelatnost na Jadranu.

Pošto je Kraljevica došla pod upravu bečkog Dvora, pravi procvat trgovine započinje završetkom Karolinške ceste i posjetom kralja Karla III. 1728. godine. On određuje da se gradi nova velika kraljevska luka i arsenal te je po tome gradić i dobio sadašnje ime. Ulaskom u sastav tzv. Ugarskog primorja 1786. postaje važna luka u konjunkturi trgovine žitom. U to se vrijeme u Kraljevici osniva nova crkvena župa koja se odvaja od hreljinske. Najveći promet luka je imala sredinom 19. stoljeća kad se izvozilo drvo, ulje, vino i riba, a uvozilo žito, sol, obrtnički i industrijski proizvodi.

Luka gubi na značenju izgradnjom riječke željeznice 1873. i tada se sve više orijentira na brodogradnju, a brodogradilište postoji od kraja 17. stoljeća. U 19. stoljeću postaje jedno od najvažnijih jadranskih brodogradilišta za gradnju vojnih i trgovačkih brodova. Najveće zamahe brodogra-

dilište ima kada ga preuzimaju Englezi, braća Pritchard, koji su do 1856. sagradili 23 jedrenjaka i ratni parni brod *Maria Ana*. Ponovni je uspon doživjelo od 1869. kada ga je preuzela obitelj Turković. Nakon propasti jedrenjaka stagnira i mijenja mnoge vlasnike, što se isto događa i nakon Prvoga svjetskog rata. Brodogradilište je teško stradalo u Drugom svjetskom ratu, a poslije djeluje kao *Titovo brodogradilište* (Tito je tu radio 1925. i 1926.) i gradi mno-

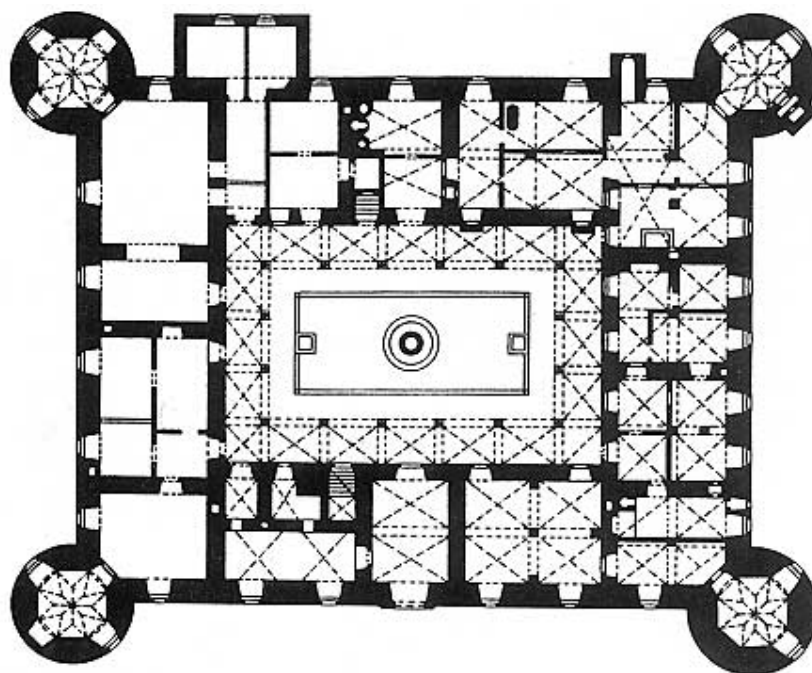
Veliko dvorište starog dvorca

ge vojne i teretne brodove za domaće i strane naručitelje. Danas se brodogradilište bavi uglavnom brodskim remontom.

U Kraljevici je u 19. stoljeću bilo vrlo razvijeno i pomorstvo. Bilo je mnogo brodovlasnika, a zabilježeno je da je Kraljevica 1875. imala 183 pomorska kapetana. I brodarstvo je teško stradalo propašću jedrenjaka pa dolazi do velike selidbe pomoraca u inozemstvo, osobito u Suez. Nekada je bilo razvijeno ribarstvo, a krajem 19. stoljeća postaje jedno od prvih središta zdravstvenog turizma. Razvija se i turizam pa je na kraljevičkom poluotoku Oštro izgrađeno jedno od prvih javnih kupališta u Primorju.

Kraljevica se razvila na blagim morskim padinama oko drage koja se između rta Oštro i rta Fortica (nazivaju ga i rt Nirvana) pruža prema jugoistoku u duljini od približno 600 m. Oduvijek je sjecište mnogih cestovnih pravaca pa se Kraljevica spaja sa starom Ludovicejskom cestom (iznad Bakra vodi do Lujzinske ceste), već spomenutom Karolinском (preko Hreljina na Fužine), vinodolskom do Križišća i s Jadranskom turističkom cestom.

U Kraljevici su izgrađene dvije utvrde koje po svojoj namjeni i vremenu izgradnje prije možemo svrstati u dvorce nego u utvrde. Stari grad (nazvan i dvorac Zrinskih) gradi se u prvoj polovici 17. stoljeća iznad luke. To je trokatno zdanje u traktovima oko dvaju unutarnjih dvorišta s arkadama. Jedno je dvorište mnogo prostranije i često je, i prije i danas, služilo kao svojevrsni produžetak glavnoga gradskog trga. U svakom je dvorištu velika cisterna. Manje je dvorište s kamenim arkadama i kamenom popločeno, a na cisterni je uklesan natpis C.P.A.Z. (comes Petrus a Zrinio) 1651. Cisterna je obzidana kamenom niskom ogradom. Na pročelju je dvorca masivni zvonik (izgrađen 1790.), a uz pročelje je crkva Sv. Nikole, jednobrodna građevina presvođena križnim svodom. To je prvotno bilo skladište za sol, a za sakralnu je namjenu adaptirana tek u 18. stoljeću. U dvorcu koji je s vremenom mnogo pregrađivan smješten je župni dvor i brojne općinske službe pod čiju je upravu stari dvorac poslije i došao. Tu su organi općinske uprave smješteni i danas, uz trgovine i restorane, a dio prostorija na gornjim katovima pretvoren je u stanove.

Tloris novoga dvorca

Novi grad ili Nova Kraljevica, nazvan i dvorac Frankopan iako se pouzdano zna da ga je počeo graditi P. Zrinski 1650., utvrđeni je dvorac renesansne koncepcije s elementima visokorenesansne plastike, četverokutna tlocrta s valjkastim ugaonim kulama. U sredini unutarnjeg dvorišta okruženog arkadama je cisterna

s grbovima Zrinskih i Frankopana, a uokolo su arkade u prizemlju i na katu. Nakon zapljene svih dobara Zrinskih i Frankopana i pošto je poginuo Adam Zrinski, dvorac je najprije pretvoren u vojarnu, a poslije u bolnicu. Poslije je neko vrijeme bio prazan, a kasnije su ga preuzeli isusovci koji su ga obnovili, ali i nadogradili drugi kat i izmijenili unutarnji tlocrt.

Dvorac je prostrani četverokut dugačak 44, a širok 36 m. Dvorište je bilo opasano posebnim zidom. Glavni je ulaz bio sa sjeveroistočne strane, a isusovci su uredili mali ulaz s predvorjem na pročelju koje je okrenuto Kraljevici. Ispod zapadnog dijela ima svođenih podzemnih prostorija koje su vjerojatno služile kao tamnice.

U ovom raskošno uređenom dvorcu često su boravili ban Petar Zrinski i njegova supruga Katarina (zovu je i Ana-Katarina), sestra grofa i pjesnika (autora slavnog stiha "navik on živi ki zgine pošteno") Frana Krste Frankopana, a tu je najviše boravio i Orfeo Frankopan, važan sudionik

Unutrašnje dvorište novog dvorca

Krunište cisterne u novom dvorcu s grbovima Zrinskih i Frankopana

slavne urote. Prema predaji, upravo su se u kapelici ovog dvorca zavje-tovali na vjernost Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan, a tu su navodno

Pogled na novi dvorac

pred kipom Majke Božje prisegnuli i svi ostali zavjerenici. Kada su svi sudionici Zrinsko-Frankopanske urote bili uhvaćeni (jedino se Orfeo spasio bijegom u Veneciju), u Kraljevicu su nahrupili okolni vojnički zapovjednici. Oni su oba dvorca temeljito opljačkali te osim vune, vina i soli razgrabili i namještaj, slike, kipove i kamene grbove, emajlirane peći, vrata od orahovine, prozorska stakla, ključanice i okov te čak i mramorne ploče iz staroga grada. U tom

su se isticali senjski kapetan Gaal (s vojvodama Vukasovićem i Mihovićem), kapetan otočki Franz Laberger i krajiški časnik Ernesto Paradeiser. Po zapisnicima sačuvanim u Arhivu ratnog ministarstva u Beču vidi se da je jedino nešto soli pronađeno u starome gradu te da je sve ostalo opljačkano. Iako je neko vrijeme novim dvorcem upravljao Adam Zrinski, luku je preuzela dvorska Komora koja je preuzela i dvorce nakon njegove smrti.

Posjetili smo stari i novi dvorac u Kraljevici nakon Hreljina jer su sve te utvrde međusobno povezane. U starom je dvorcu zbog brojnih preg-radnji i adaptacija često nemoguće utvrditi i njegov nekadašnji oblik, jedino su unutrašnja dvorišta dije-

lom sačuvala svoj negdašnji oblik. U većem je dvorištu tijekom ljeta vrtna restauracija i tržnica, a manje se rabi kao dvorište crkve i župnog ureda. U tom su dvorcu, posebno na glavnom kraljevičkom trgu, smještene prodavaonice te općinske službe i organizacije.

U novom su dvorcu, koji se pokušava temeljito urediti, smješteni Zavičajna zbirka grada, izložbena galerija *Ana-Katarina Zrinski*, gostionica

Detalj pasaža (svodovi)

Fran Krsto Frankopan, radio *Porto Re*, glazbeno društvo *Zvijezda Danica*, tvrtka za plinifikaciju *AMGA*, šahovski klub i gradski odbor HDZ-a. Restoran i galerije otvoreni su uglavnom ljeti, a za kompletno uređenje impresivnog dvorca nedostaje novca, iako se u atriju tijekom ljeta održavaju kulturne priredbe. Sve smo to saznali od Dore Čandrić u malom uredu Turističke zajednice smještenom uz ulaz u dvorac.

Valja na kraju dodati da je u Kraljevici, gradiću s približno tri tisuće stanovnika, sadašnja gospodarska situacija vrlo teška. Turistički su kapaciteti neodržavani i prilično oštećeni, zatvorena je i bolnica za plućne bolesnike, a brodogradilište radi smanjenim kapacitetom. To se u ovom malom gradiću slavne i burne prošlosti vidi i osjeća gotovo na svakom koraku.

Pripremio: Branko Nadilo

Fotografije:
Lj. Sudar-Kovač i B. Nadilo